

Ragnar Ohlsson

Utanför moralen

Moralen avgränsas traditionellt genom att man anger vilka typer av omdömen som är moraliska, och genom att man anger vilka typer av företeelser dessa omdömen är applicerbara på. Harald Ofstad gör på ett annat sätt: han avgränsar moralen i termer av psykologiska egenskaper hos personer. Kanske man kan säga att han fullföljer en skandinavisk tradition: liknande idéer finns ju hos Søren Kierkegaard, som skiljer ut etikern som en speciell personlighetstyp (representant för ett stadium på livets väg). Ofstad skiljer i tredje kapitlet av *Ansvar och handling* (1982) mellan en moralisk och a-moralisk inställning. En människa med moralisk inställning kan vara moraliskt god eller omoralisk, men en som har en a-moralisk inställning, faller utanför moralen. Om man vill jämföra Ofstads gränsdragning med de mer traditionella skulle man kunna tolka honom till att mena, att en person med a-moralisk inställning inte faller några moraliska omdömen, och/eller att moraliska omdömen inte är applicerbara på en person med a-moralisk inställning.

1. Förmåga till medlidande

Avgörande för om någon har en moralisk inställning är, att han/hon reagerar med medlidande på en annan varelses lidande. Om en människa är likgiltig inför en annans lidande kan det bero på emotionell otillräcklighet eller på ideologiska spärrar, som hindrar henne från att identifiera sig med t ex zigenare eller judar. En sådan människa är a-moralisk i förhållande till ett fundamentalt moraliskt system enligt vilket lidande är moraliskt relevant. En person kan vara a-moralisk i en situation och moralisk (eller omoralisk) i en annan. Det kan mycket väl, enligt Ofstad, vara så att en människa, som är likgiltig inför en annans lidande i en situation, i andra situationer känner förpliktelser, ja, det är t o m möjligt att hon i en del situationer känner medlidande och därför försöker minska t ex en partikamrats lidande. I förhållande

till den vars lidande hon förhåller sig indifferent till, är hon emellertid a-moralisk. Det är inte så att hon faller felaktiga moraliska om-dömen eller handlar omoraliskt; hon står helt enkelt utanför moralen. Denna ståndpunkt tycks komma ganska nära de ny-naturalistiska teorier, som hävdar att moraliska normer måste karakteriseras i termer av sitt innehåll: endast sådana normer som relaterade till mänsklig välfärd kan räknas som moraliska. En avgränsning av moralen enligt innehållsliga kriterier verkar ligga i linje med hur vi ofta tänker: dels finns det moraliska principer, dels finns det andra principer för handlande — ekonomiska, politiska, rationella, osv. Dessa olika slag av normer och värderingar kan komma i konflikt, och en del människor låter då ekonomiska hänsyn väga tyngre än moraliska, andra låter politiken gå före moralen. Men att vi i vardagslag skiljer politiska, ekonomiska och estetiska värderingar från moraliska, är inte ett avgörande argument för att vi i alla sammanhang bör dra moralens gränser så snävt, inte heller är det ett argument för att acceptera just den gränsdragning Ofstad föreslår.

2. Ett vitt moralbegrepp

Inom moralfilosofin har man anledning att avgränsa moralen framför allt i två sammanhang: när man vill göra en empirisk beskrivning av moralsystemet i en bestämd kultur, och när man vill ta ställning till möjligheten att argumentera rationellt i moralfrågor. I båda dessa sammanhang behöver man avgränsa det område som skall behandlas. Jag vill nu föreslå ett ganska vitt begrepp "moral", som förefaller användbart i dessa sammanhang.

Moral består av normer och värderingar. Vad normer och värderingar närmare bestämt är för något, är en knepig fråga, som bl a framgått av Lars Bergströms diskussion om maktforskning och värderingar i *Filosofisk tidskrift* 4/84. Den diskussionen ämnar jag inte ge mig in i här. Jag nöjer mig med att litet löst tänka mig att normer utgör svar på frågor av typen "Vad bör göras?" och värderingar utgör svar på frågor av typen "Vad är värt att sträva efter?" När det gäller att dra gränser för moralen brukar man nämligen ofta just fråga vad som utmärker moraliska normer och värderingar till skillnad från andra. Jag föreslår nu att vi räknar alla kategoriska normer och värderingar som moraliska. Denna ståndpunkt liknar Neil Coopers i "Morality and importance", som ingår i en antologi uppsatser som behandlar mora-

lens avgränsning, *The Definition of Morality*, utgiven av G Wallace och A D M Walker (1970). En norm eller värdering är kategorisk för en person (i en situation), om han inte uppfattar normen eller värderingen som en rent teknisk anvisning, av typ ”Om du vill ta livet av din fru, så bör du ge henne tre gram arsenik”. En sådan teknisk norm uppfattas rimligen som en faktuell utsaga av kausalsamband: ”Om du ger din fru tre gram arsenik, så dör hon”. En kategorisk norm anger att något bör göras och en kategorisk värdering att något är eftersträvansvärt rätt och slätt, eller att någon handling är ett acceptabelt medel att realisera ett mål som också anbefalls som värt att sträva efter. Normer som inte uttryckligen anger något villkor, kan vara elliptiska. ”Du bör köpa aktier”, tolkas förslagsvis: ”Om du vill bli rik, bör du köpa aktier”, eller liknande sätt.

Ett sådant moralbegrepp är överlägset ett snävare, när man vill empiriskt studera ett moralsystem, eftersom det inte har den etnocentriska (eller egocentriska) bias som ett moralbegrepp baserat på innehållsliga eller psykologiska kriterier har. När det gäller hållbarheten hos moraliska resonemang, förefaller det också vara bättre med ett vidare moralbegrepp av det skälet att den viktiga frågan är vilka normativa resonemang som är giltiga, snarare än den mera begränsade frågan om giltigheten hos en viss typ av normativa resonemang. Antag att vi i stället accepterade tanken att det finns flera oberoende norm- och värdesystem — t ex rationella, estetiska, moraliska, osv — som alla innehåller kategoriska omdömen. Om två sådana kategoriska normer kommer i konflikt så att man tvingas prioritera mellan dem: vad skall man kalla detta ställningstagande för? En som accepterar en snävare gränsdragning tvingas först ta ställning till vilka moraliska normer och värderingar som är viktigast, för att sedan ta ställning till vad man skall göra om de kommer i konflikt med, säg, ekonomiska värderingar. Men frågan hur man i sista hand bör välja verkar vara den fråga moralfilosofer bör försöka besvara, snarare än frågan, hur man bör välja, förutsatt att man intar en moralisk ståndpunkt.

3. Moraliskt ansvar

Men det kanske egentligen är det andra problemet som gäller moralens avgränsning, Ofstad är ute efter att lösa: vilka företeelser är moraliska omdömen applicerbara på? En avgränsning av moralens applikationsområde i psykologiska termer verkar mera lovande. Vi är benägna att

att inte fälla moraliska omdömen om vulkanutbrott eller om djurs beteende, t ex. av det skälet att vi föreställer oss, att sådana händelser följer orubbliga naturlagar, medan moraliska omdömen förutsätter förmåga att handla annorlunda. Och en sådan förmåga att handla eller välj "fritt" kanske bäst förstås i termer att psykologiska egenskaper hos personer. Det är ju en idé Ofstad förfäktar i *An Inquiry into the Freedom of Decision* (1961). Jag föreställer mig att en rimlig avgränsning av moralens applikationsområde är att hävda att moraliska normer och värderingar endast kan tillämpas på frivilliga handlingar och deras resultat. Jag tänker inte här gå in på en diskussion om den fria viljan. Vare nog sagt att om determinismen är sann och oförenlig med moraliska omdömen, så kommer vi alla att "falla utanför moralen". Då blir alla moraliska omdömen obsoleta. Jag tänker nu förutsätta att detta problem är löst — vilket långt ifrån är fallet! — antingen så, att determinismen är förenlig med handlingsfrihet i den mening som är relevant för moraliska omdömen, eller så, att determinismen är falsk när det gäller mänskliga handlingar.

Ofstad tycks emellertid kräva att ytterligare villkor skall vara uppfyllda för att moraliska normer skall vara applicerbara. En människa som inte reagerar med medlidande på en annan varelses lidande inte bara saknar moralisk inställning, hon faller också "utanför moralen".

Nu kan det inte rimligen vara Ofstads mening, att vi inte med rätta kan påstå att en handling utförd av en i hans mening indifferent person är moraliskt felaktig, eller att den leder till förfärliga konsekvenser. Nej, snarare vill han säga något om när vi har rätt att klandra eller berömma en person. När har vi rätt att tillskriva någon moralisk skuld och utkräva moraliskt ansvar? Den senare typen av moraliska normer tycks kräva mer kvalificerade ställningstaganden än de förra. Man kan säga att en psykopats mord inte borde ha ägt rum, men att det faktiskt inte är rätt att klandra psykopaten — han faller utanför moralen.

Det kanske är rimligt att tänka sig att en total oförmåga till identifikation med andras lidande och lycka gör en människa så handikappad att vissa typer av utsagor om moraliskt — och juridiskt — ansvar inte blir applicerbara. Också här tycks mig emellertid Ofstads gränsdragning något snäv. En betydelsefull faktor i sammanhanget är hur oförmågan till identifikation uppstått. Om den beror på medfödda mentala defekter eller en förvärd uppfostran, är det nog rimligt att mena att den inskränker de moraliska ansvaret. Men om den beror på ett medvetet

accepterande av att andra värden är viktiga — den fria världens försvar, Allahs seger eller världsrevolutionen — är det då rimligt att förneka moraliskt ansvar hos en person, som så internaliserat ett normativt ställningstagande till förmån för ett mål, att han/hon inte längre förmår känna medlidande med dem han/hon uppfattar som fiender till detta mål? Det tycks mig rimligare att säga att en sådan människas mål är felaktiga, hon borde ha andra mål, och att han har ansvar för att hon reagerar som hon gör. En tortyrexpert kan omfatta normer och värderingar, han kan vara hängiven en stor sak, bekymret är att han är hängiven fel sak.